

ЖИВОПИС ЦРКВЕ У ЉУБОТЕНУ.

У првобитноме стању, неизмењен познијим преправкама и освежавањем остао је све до данас интересантан живопис лепе и симпатичне цркве код села Љуботена у околини Скопља. Црква, посвећена светом Николи, подигнута 1337 године, запустела је врло рано. Несакривена и јако истакнута она је била на ударцу свих похода неверника и брзо је, после пропасти српске државе у Средњем Веку, постала жртва пустошења и рушења. Трагови насиља осећају се врло јако и на њеној архитектури и на њеном живопису. Многе су фреске потпуно уништене; друге су тако оштећене, да се једва распознају. Црква већ столећима стоји откривена и фреске, изложене погубноме утицају стихија и непогода, стално пропадају. Данас нема више фреске читаве, свака је повређена и оштећена.

Живопис у Љуботену припада златном веку старе српске уметности. Он је од великога значаја и за иконографске студије и за познавање новог стила, који избија на видело за владе Душанове.

Пада у очи, да у доњој зони слика нису никако насликани свети пустињаци, ма да је за њих обично резервисано место у првом пољу цркве или у нартексу. За тим је врло интересантно, да је највећи број композиција посвећен чудотворним исцељењима Христовим. Циклус слика из Страдања Христова, несумњиво, заузимао је горње партије цркве. Из њега су се сачувале неке сцене у простору кубета испод трифоре на јужном и бифоре на северном зиду и у олтарском простору. И циклус Великих празника био је, без сумње, илустрован у простору кубета.

На западноме зиду остале су још само неке слике. У доњој зони су били насликани с обе стране улазних врата *арханђел Михаил* (јужно) и *арханђел Гаврил* (северно). Године 1912 могла се још видети слика арханђела Михаила. Данас она више не постоји. И лик арханђела Гаврила (о *архгг Гавриил*) више од половине је уништен. Северну половину западнога зида заузимају ликови св. бесребрника *Кузмана* (ггг *Козма*) и *Дамјана* (ггг *Дамјанъ*), а на јужној половини сачувао се само лик св. *Петке* (Петка), док је други лик толико ишчилио да се не може распознати. У горњој зони одмах изнад улазних врата било је насликано *Усјење Богородице*, ну слика је сасвим уништена. Несумњиво је и јужно од ове слике била илустрована каква сцена у вези са сценом смрти Богородичине, ну она је пропала. Северно од Успења Богородице насликано је *Вазнесење Богородичино* на небо (сл. 1). Од свију слика на западноме зиду најбоље је сачувана ова слика, ма да је и она јако страдала. Она долази у ред необично ретких композиција у иконографији хришћанске уметности на Истоку, коју је више интересовала смрт Богородице, него њено вазнесење. На Западу је и цркву и уметнике више интересовала сцена Вазнесења Богородичина, па се и празник смрти (успења) Богородичине на Западу зове празник Вазнесења (*Assomption*, *Himmelfahrt*, *Assunta*). У Љуботену је доле насликан саркофаг, у коме је Богородица била сахрањена.

Поклопца на саркофагу нема и одмах се види, да је саркофаг празан. Изнад саркофага нагао се један старији апостол (Петар) у белој хаљини и показује десном руком на покров, који је остао у гробу. Више Петра види се други апостол у белој хаљини, који се исто тако погнуо. Десно поред њих стоји један апостол и гледа у празан гроб са чуђењем. Лево поред споменута два погнута апостола стоји један млад апостол (по свој прилици Тома), окренут на лево једној групи апостола, према којима уздиже своју десну руку, док је леву

Слика 1. Васнесење Богородичено.

руку ставио на појас. Шака десне му руке стегнута је, али се не раэазнаје, да ли је у руци штогод држао. Вероватно је ту био насликан појас Богородичин, који му је она басила, да би га уверила о своме вазнесењу на небо. Тома би, дакле, показивао појас задивљеним апостолима, као што је то насликано у једној сцени у Грачаници. Горе се види (јако оштећена) Богородица, која се, окружена једном округлом плавом ореолом, пење на небо. Она седи на престолу (који је ишчилео) и испружа обе руке у страну. Њена десна рука показује шаку, окренуту гледаоцима, док је у левој руци, како изгледа, морала држати појас, који је пружала Томи. Тома је десно лебдео у облаку. Лево Богородицу, која се пење на небо, прати символ јеванђелисте Јована, орао. Представа орла је јако ишчилела, али се распознају глава птице са кљуном и нимб око главе. И са крова једне тробродне архитектуре, која је насликана

лево у позадини, гледа према Богородици једна животиња, која се оцртава у облику лава (?)

Представа Вазнесења Богородице била је нарочито омиљена на Западу. Изгледа, да се најстарије представе ове теме дају констатовати на порталима француских цркава још у XII веку.¹ У XIII в. илустровање ове теме постаје у Француској необично популарно. И ако о догађају Вазнесења Богородичина нема помена нигде у литургиским књигама, он се у изобиљу представља у рељефима француских цркава тога доба. Крстоносци су имали прилике у долини Јосафата видети гроб из кога се Богородица узнела на небо.² Црква се није могла отети дражи апокрифне легенде о смрти и вазнесењу Богородице и хтела је да легенду преведе у слику. Ова легенда приписује се св. Јовану јеванђелисту или његову ученику Мелитону.³ Легенда је у сваком случају врло стара и била се раширила на све стране. Данас су познате арапске и коптске верзије ове легенде. Гргур из Тура раширио ју је по Галији. При богослужењу на дан Вазнесења Богородичина читао се свечано један говор, у коме се причало о вазнесењу Богородице. Жак де Ворењ, творац чувене Златне Легенде, који је пред собом имао ову легенду у латинској верзији, прихватио ју је скоро без икаквих модификација. Црквени проповедници и уметници нису су се устезали да је што више рашире. Један синаксар јерменски из год. 1309 сведочи о популарности апокрифне приче о смрти и вазнесењу Богородице и код Јермена.⁴ Још с краја V века позната је једна сирска песма о смрти пречисте Богородице. Име песника беше Јакуб из Серуга.⁵ Док је у Старом Нагоричину и у Св. Никити уздизање Богородице на небо комбиновано са сценом смрти њене, дотле представа Вазнесења Богородичина у Љуботену показује један нов мотив, који се уводи у иконографију православне цркве у XIV веку. Сличну представу у старом српском живопису срећамо још у Грачаници. Са саркофага, у коме је била сахрањена Богородица, склизнуо је поклопац. Дванаест апостола нагло се над саркофаг и чуди се празном гробу. Горе два анђела носе плаву кружну ореолу са Богородицом, која седи на беломе престолу и окреће се лево св. Томи (у облаку) и предаје му појас. Десно је представљено, како Тома показује појас (црвене боје) задивљеним апостолима. У Дечанима је представљена само сцена са празним саркофагом и са апостолима изнад њега (слика 2). У Љуботену пада у очи представа симбола јеванђелисте Јована, који прати Богородицу при њеном узношењу на небо. Већ и у самој легенди о смрти Богородице Јован игра нарочиту улогу. Он је био омиљен ученик Христов, и са крста на коме је био прикован, Христос га беше назначио сином Богородице. Јовану се чак приписује и песма, у којој је опевана легенда о смрти и вазнесењу Богородице. Не би, према томе, било ништа необично, да се он, симболички представљен, налази у пратњи Богородице, која се узноси на небо.

У XII веку орао се није схватао само као символ јеванђелисте Јована, већ су се у њему гледали један од четири главна момента из живота Спаситељева и једна од четири великих мистерија.⁶ Као што је лав символ Васкрсења, тако се у орлу гледа слика Вазнесења. Миниатуристи дадоше овоме симболизму уметничку форму, представљајући поред лава Васкрсење, а поред орла Вазнесење.⁷ Још у X веку сретне се примера за ово. У катедрали у Лиону налази се једна чувена слика на стаклу (прозору), која поред медаљона, у коме је насликано Васкрсење, показује лава са лавићима, а поред медаљона са Вазнесењем орла са орлићима.⁸ Honorius d' Autun, који је у почетку XII в. написао чувено дело *Speculum Ecclesiae*, објашњава овај симболизам у једном свом говору на

¹ E. Mâle, *L'art religieux du XII siècle en France*, 1924 стр. 435.

² E. Mâle, *L'art religieux du XIII siècle en France*, 1923 стр. 249.

³ *Ibidem* и сл.

⁴ Batifol, *Patrologia orientalis* V стр. 377 и сл.

⁵ *Oriens christianus*, V стр. 91—99.

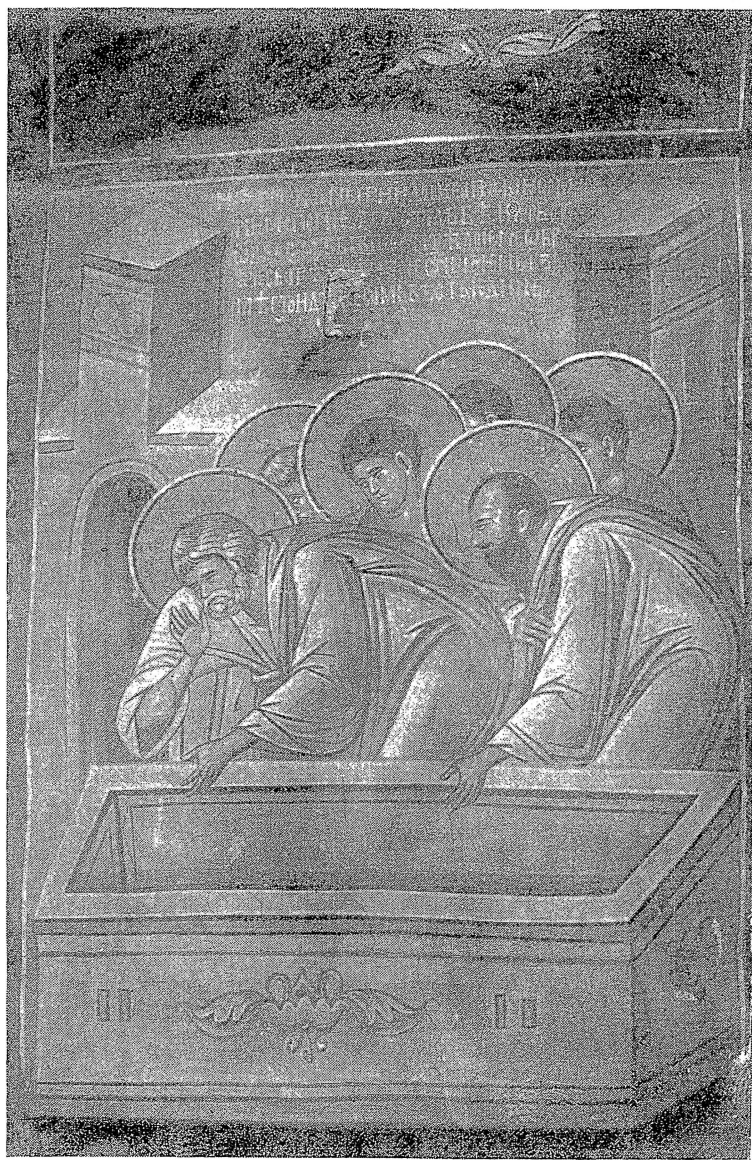
⁶ E. Mâle, *L'art religieux du XIII siècle en France*, стр. 36.

⁷ *Ibidem* стр. 37.

⁸ *Ibidem* стр. 38.

Ускрс: „Прича се, да лавица доноси мртве лавиће, али их, после три дана, лав својим рикањем буди у живот.“¹ У свом говору на Вазнесење он пише: „Орао једини од свих животиња лети до највеће висине и једини се усуђује управити свој поглед у сунце... Тако се и Христос уздиже на небо више од свих светитеља...“²

Свежа слике орла са представом Вазнесења Богородичина у Љуботену има се, без сваке сумње, објаснити на исти начин. Као и у минијатурама и у

Слика 2. Вазнесење Богородице (Дечани).

сликама на стаклу Запада и овде орао нађе места поред слике Вазнесења; а ако би она животиња, која је насликана на крову архитектуре лево, била лав, онда би се и присуство њено у слици могло подесно објаснити њеним симболичним значењем васкрсења. Тако би ова слика у Љуботену имала додирних тачака са иконографијом на Западу.

На северноме зиду насликани су:

¹ *Ibidem* стр. 40.

² *Ibidem* стр. 41.

1) У доњој зони: св. Пантелејмон, св. Јермолај, св. Меркурије, један непознат светитељ, царица Јелена, цар Душан, царевих Урош, Исус Христос, св. Јован Препита.

2) У средњој зони: Дванаестогодишњи Христос у храму, Свадба у Кани, Христос и Самарјанка, Исцељење од легиона, Исцељење болесног од водене болести.

3) Испод бифоре је насликано: Христос се пење на крст.

4) Око бифоре је насликано: Васкрсење Лазарево.

Св. Пантелејмон (гђы Пантелимонъ) и св. Јермолај (Јермолян) чине први пар светаца у доњој зони и одвојени су једном плавом траком од другог пара, који чине св. Меркурије (гђы Меркурије) и један светац, кога је немогуће идентификовати. Ови су свеци јако оштећени. Само се лик последњег распознаје, а осталима је лице сасвим уништено. Св. Пантелејмон носи плав хитон и црвен химатион; у десној руци држи пенсету, а у левој кутију са лекаријама. Код св. Јермолаја се разазнаје само химатион зелене боје. Он обема рукама држи неки предмет налик на књигу. Код св. Меркурија се види зелена туника и оклоп пурпурне боје са зеленим дугмадима. Он десном руком вади мач из корица, које придржава левом руком, а о врату му виси штит. Поред св. Меркурија стоји један млад светитељ, глоблад, чији је хитон црвен, а химатион зелене боје закопчава се једном аграфом на рамену. Он у десној руци држи крст.

Слика 3. Цар Душан, краљица Јелена, царевих Урош и др.

Последњи пар светаца одвојен је, једном пантљиком, од групе цара и царице (слика 3). Прва по реду је царица Јелена, која на глави носи високу круну, испод које се види црвен вео, пребачен преко главе. Обоји, нанизани бисером висе са стране лица. Њен огртач је пурпурне боје, а распознаје се и лорос, пребачен преко леве јој руке. У десној руци држи скиптар. Њена фигура изгледа веома нежна према крупној фигури Душана, који носи кратку браду, на среди раздељену, и дугу косу. Он нема плашта. У десној руци држи крстати скиптар. Пошто му је скоро цело тело уништено, не распознаје се лева рука његова, преко које је, вероватно, био пребачен лорос. Лик фигуре, која стоји десно поред Душана, сасвим је уништен. Она представља једнога голобрадога дечка, коме не може бити мање од једанаест година старости. Дуга коврчава коса пада му по врату. И он нема плашта, док му је лорос пребачен преко леве руке. Обема рукама држи скиптар, који има исту форму, као скиптар царице. И круна му је сличнија круни царице него ли круни Душана. Све три фигуре представљене су *en face* и према њима се окреће Христос, који је насликан десно, како седи и десном руком дели благослов, док у левој руци држи јеванђеље. Христа десно прати св. Јован Претеча, окренут профилком према Христу, а руке му показују гест молитве познат из сцене *Deusica*.

Све ове слике необично су много страдале. Ако би живопис у Љуботену био из год. 1337, које је године према запису црква сазидаана, онда бисмо пред собом имали краља Душана из млађих година и онда фигура, која стоји десно поред Душана, не би могла бити Урош, јер се он родио управо 1337 год. Морала би се година постанка живописа помаћи за најмање једанаест година унапред, ако би фигура десно од Душана представљала младога краља Уроша.

Сцена, у којој је представљен *дванаестогодишњи Христос у храму Јерусалимском* (Лука II, 42—52), насликана је с обе стране прозора на западној половини севернога зида. У једној полукружној екседри Христос седи сасвим горе у средини учитеља (по три фигуре лево и десно од Христа). Он у десној руци држи расклопљену књигу, а десном руком обраћа се учитељима око себе и говори им. Ови га гледају задивљени његовим речима. Десно у углу појављују се Јосиф и Марија, који бежу већ три дана узалуд тражили Христа. Марија се окреће Јосифу и показује му руком на Христа. Слика је, на жалост, скоро сасвим пропала.

До ове фреске насликана је *Свадба у Кани* (Бракъ въ Кани Гали.... и прѣложи водъ.... слика 4). Лево за једним столом правоугласта облика седи пет фигура: у средини су младенци, лево Богородица и Христос, десно једна личност старијих година, која би, према јеванђелском тексту (Јован II, 8—9), представљала кума. Сто као да има мраморну таблу и свуда око њега намештена је једна тканина, извезена црвеним шарама, која служи за убрус. Младенци носе круне на глави и њихове су хаљине раскошно извезене шарама. Христос седи лево и представљен је у профилу, а поред њега је Богородица, која му се обраћа молбом и као да обема рукама својим хвата руку Христову. Десно седи један човек у оријенталском костиму. Он држи у десној руци чашу и, несумњиво, представља кума, који први окуси од вина, што постаде од воде и нађе, да је боље од онога, које је пре овога служено (Јован II, 9). Позади младенаца види се служавка, која на једноме послужавнику приноси једну боцу и једну чашу. И иза кума назире се једна исто таква служавка. Десно је насликано чудо претварања воде у вино. Доле стоје четири велике амфоре, а више њих два дечка држе једну мешину и притискивањем мешине точе из ње течност у амфоре. Испред ова два дечка стоји Христос, окренут на десно и благословом своје десне руке извршује чудо претварања воде у вино.

У овој слици је нарочито интересантан мотив са мешином. И данас је обичај у Скопској Црној Гори да се вино држи у мешинама и сликару је, сликајући ову слику, лебдео пред очима овај обичај из народа.

На ову сцену, у којој је насликана *Свадба у Кани*, надовезује се сцена *сусрећа Христа са Самарјанком* (Глаголетъ Їѡуѡъ къ Самарѣнинѣ сл. 4). Лево седи Христос на камену и говори са Самарјанком, која, обучена у оријенталско одело, стоји десно, окренута Христу. Између њих је бунар. Слика

је врло много страдала, те се не распознаје, да ли је Самарјанка држала што у рукама (Јован IV, 5—27). Изгледа да је десну руку дигла у висину и да у

Слика 4. Свадба у Кани; Христос и Самарјанка.

њој држи суд у облику пехара, а да левом руком хвата крај од огртача. У позадини јенасликан град, у коме се види неколико фигура.

Десно од последње фреске следује *Исцељење човека са нечистим духом* (Лука VIII, 27—33; Марко V, 1—14; слика 5). У средини је болесник, који је скоро сасвим наг. Само око крстина има кратку драперију, која је завезана горе испод грла. Десну руку, повијену у лакту, опружа он према Христу, док му лева рука слободно виси. Пред њим лево стоји Христос, праћен апосто-

Сл. 5. Исцељење човека са нечистим духом; исцељење болеснога од водене болести.

лима и док у левој руци својој држи свитак, десном се руком обраћа болеснику. У позадини једна група од фигура са гестовима дивљења. Сасвим напред, десно, иза болесника насликано је језеро, по коме се креће неколико свиња, у које беху ушли демони, изгнани из болесника. Свињаре, по свој прилици, представљају две фигуре, које стоје поред језера и тужно гледају у њ.

На ову слику надовезује се слика која представља *Исцељење болеснога од водене болести* — И(с)цѣлаѣтъ Иѣс(х)ъ ѣдроѣѣ (Лука XIV, 2—5; — сл. 5).

Лево Христос праћен од два апостола. Пред њим десно стоји болесник, чије је тело толико подадуло, да се пресамитио у назад. Христос се десном руком дотиче његова јако надувена трбуха баш код самога пупка и млазеви воде шибају из трбуха. Позади стоје задивљени људи.

Слика 6. Молитва Богородице (Дечани).

У горњој зони испод бифоре насликана је једна сцена из циклуса страдања: *Христос се њење на крст*. Слика је јако оштећена и само се по случајним фрагментима може разазнати. Једва се разазнаје крст, усађен у Голготу, уз који су прислоњене лествице, преко којих Христос узлази на крст. Лево и десно већ стоје крстови са распетим на њима разбојницима. Десно се једва распознаје и једна фигура, која замахује двема масивним тојагама у облику буздована, да њима пребије голенице распетог.

насликан *Закхеј*, старешина царинички, који се попе на дуд, да би могао видети Христа (*Лука XIX, 1—6*). Лево је насликан Христос, праћен једним апостолом. Он се обраћа Закхеју, који стоји на једном дрвету. Испод дрвета се види група Јевреја. Слика је јако оштећена.

Све ове слике у горњој зони јужнога зида, под утицајем непогода, скоро су сасвим пропале.

Испод трочланог прозора на јужноме зиду насликана је *Тајна вечера*. Слика је скоро сасвим ишчилела. Изгледа, да су свуда око стола били насликани апостоли. Христос је у средини стола. На десној страни Христа, одмах до њега, седи омиљени ученик Христов Јован, који је наслонио главу на груди његове. На левој страни Христа друга фигура, по реду, сагиње се преко стола, да се руком дохвати зделе. То је Јуда.

Око тројнога прозора, судећи по нешто сачуваним фрагментима, било је насликано *Срећење Господње*. Изгледа, да су поједине фигуре које узимају учешћа у композицији Срећења, биле распоређене свугде око прозора. Ну слика је сасвим оштећена.

У *йроѿисису* су насликани:

1) У доњој зони на северноме зиду св. ђакони: *Лаврентије* (најзападнији), *Роман* (у средини) и *Сшефан* (најисточнији); на источној страни св. *Еуѿлос*.

2) У горњој зони с обе стране прозора на северном зиду *Христос* исцељује од рођења слепога (сцена се продужује и на источном зиду); а на источном *Христос* исцељује у синагоги жену зрчену.

3) У ниши протисиса *Приуѿовљавање агнеца*.

4) Сасвим горе на источном зиду *Христос* се ѿсле свога васкрсења јавља свейм женама и Мироносице на гробу *Христову*.

5) На своду *Христос* исцељује бесна, нема и слепа (северно) и *Христос* исцељује два слепа.

Слика 7. Приуѿовљавање агнеца.

Св. ђакони обично су насликани у олтарском простору поред светих архијереја. Св. Лаврентије (Лаврентије) носи бео стихар. У десној руци држи кадионицу, а у левој дарохранилницу. Св. Роман (Роман) не разликује се од Лаврентија. Св. Стефан (Степан) једва се може разазнати. Св. Еуџен (Евг) држи у левој руци сасуд потребан за приуговлавање причешћа и десном руком дотиче се ушце тога сасуда.

У слици, која представља *Исцелјење слепога у бањи Силоамској* (Јован, IX, 1) илустрована су два момента. Лево се Христос дотиче очију од рођења слепога, а десно (на источном зиду протисиса) се слепи умива у једноме басену воде. То је бања Силоамска, у којој се слепи уми, те прогледа. Слика са *исцелјењем жене болесне 18 година, зрчене* тако, да се није могла исправити (Лука XIII, 11—13), сасвим је оштећена. Жена, потпуно пресамићена, наслања се на палицу. Пред њом Христос, који је исцелује од недуга. *Исцелјење бесна, који беше нем и слеј* (Матеј XII, 22; Лука XI, 14) и *Исцелјење два слеја* (Матеј IX, 27—30) јако су оштећени. Исти је случај и са оним сликама, у којима су илустровани *Јављање васкрслога Христа мирносоцима* и *Мирносоцие на гробу Христову*, којима анђео јавља, да је Христос васкрсао.

Сасвим је оригинална сцена, која је илустрована у ниши протисиса. На престолу троугаона облика лежи дискос са Христом као агнецом (слика 7). Лево св. Петар (о агнос Петрос) у архијерејском одјелу нагао се изнад дискоса и „копием“ се дотиче агнеца. Десно други неки св. архијереј, чија је сигнатура отпала са малтером и од кога се види само глава и једно парче одјелу, исто се тако нагао изнад агнеца и благосиља га десном руком. Ова слика је у свези са проскомидијом, која се сваке литургије у овоме простору врши, а на којој се приуговлавају св. дарови. Пошто се помоћу „копија“ приуговли агнец, он се полаже на дискос и при томе се читају нарочите молитве. Поуздано је овде фиксиран тај моменат припремања агнеца. И у Матеји у ниши севернога параклиса насликани су св. Василије Велики и св. Јован Златоусти, један према другоме, како се „копием“ дотичу агнеца, као овде у Љуботену. У хришћанској иконографији овај се мотив први пут јавља у овим двома црквама. Изнад ове слике насликан је младеначки Христос у слици до појаса. Он десном руком благосиља, док у левој руци држи полуразвијен свитак.

У ђаконикону су насликани:

- 1) у доњој зони на јужном зиду св. Григорије Чудотворац, св. Спиридон и св. Силвестар папа римски, а на источној страни св. Самона;
- 2) у ниши св. Исавр и св. Викентије;
- 3) на своду анђели.

Св. Григорије чудотворац — гђы Григорије чудотворец(ь), св. Спиридон — Спиридон(ь) и св. Силвестар (најисточнији) — Силвестр папа римски, насликани су у архијерејском одјелу и сасвим су оштећени. Они су насликани у профилу, окренути на лево. Први обема рукама држи свитак, на коме пише: *Благодаримъ те Гди Бѣ...* На свитку другога чита се само: *Бѣ гди....*, а на свитку трећег *Гди Бѣ њш.*

Св. Исавр — гђы Исавр(ь) (насликан северно) и св. Викентије — гђы Викентие (насликан јужно) су ђакони, који у десној руци држе по кадионицу, а у левој по дарохранилницу (слика 8). Исти је случај и са св. Самоном, — гђи Самона. Изнад св. Исавра и св. Викентија у ниши ђаконикона насликана је у слици до појаса Богородица са горе уздигнутим рукама на молитву. Више нише насликана су два анђела, који држе цреп са ликом Христовим („неруководни образ“).

У олтарском простору нашли су места у доњој зони св. архијереји. С обе стране прозора на олтарској абсиди насликани су чувени литургиски писци св. Јован Златоусти и св. Василије Велики. Фигуре ова два света архијереја данас су скоро сасвим уништене. Северно је, по свој прилици до

св. Василија, насликан прво св. Григорије Богослов — о агіос Гргор(іо): о Θεολογος, а за тим св. Кирил Александриски — о агіос Κερίλος патріархейс Αλεξανδρείας. Оба су лика сасвим оштећена. Јужно, по свој прилици до

Слика 8. Св. Исавр, св. Викентије.

св. Јована Златоустог, насликани су св. Аѿанасије Александриски — о агіос Αδανασιος патріархейс Αλεξανδρείας и св. Јован Милосѿиви — о агіос Ιωωννην(ων) патріархейс Αλεξανδρείας. И ликови ова два света архијереја су скоро сасвим уништена.

У горњој зони насликано је Причешће аѿосѿола. Северно од прозора је раздавање честица од освећена хлеба, а јужно причешћивање вином. Обе су

сцене раздвојене прозором. Северно иза олтара са часном трапезом, изнад које се своди кивориум, стоји Христос, окренут профилем на лево и држи у руци суд са честицама освећена хлеба. До Христа стоји анђео. Лево приступа

Слика 9. Причешћивање апостола (фрагменат).

шест апостола, сваки са испруженом десном руком, да прими освећени хлеб. Изнад главе свакога од апостола записано је почетно слово његова имена. Предњи апостол је Петар (обележан са „п“), који узима честицу хлеба из суда. Сцена је обележена грчким натписом — Η ΜΕΤΑΔΟΣΕΙΣ (слика 9).

Јужно Христос окренут у профилу на десно, држи обема рукама један оригиналан суд у облику плитке чаше са високом ногом и из њега поји пред-

њега апостола, у коме треба гледати Павла (изнад главе му стоји записано „ПА“). Иза Павла с десне стране приступа пет апостола са испруженом руком, као и

Слика 10. Причешћивање апостола.

у мало пре споменутој сцени. Позади се виде два анђела. У позадини ове сцене, као и у позађу пређашње, насликана је једна сложена архитектура. Сцена је обележена грчким натписом — Η ΜΕΤΑΛΕΙΨΙΣ (слика 10).

Изнад сцене Причешћа апостола била је насликана *Богородица виша од небеса*, ну ова је слика потпуно упропашћена.

Као што се из овога краткога прегледа види, живопис у Љуботену пружа у иконографији неколико мотива, који су потпуно нови. У свези са апокрифном причом о смрти Богородичиној постале су сцена „Молитва Богородице у врту“, при којој се дрвеће повија пред Богородицом и сцена „Вазнесење Богородичино“. У свези са литургијом формирала се сцена „Припремање св. дарова“, која нађе места у проскомидији. Уз то је уметник унео у своје композиције и неке мотиве из народа (представа мешине у сцени „Свадба у Кани“); а у тежњи, да буде што ближи стварности, није се устручавао, да у „Исцељењу болеснога од водене болести“ представи млазеве воде, који избијају из трбуха болесникова. — Несумњиво је уметник овде био под утицајем народнога веровања, да надувеност у воденој болести долази од велике количине воде, нагомилане у телу и да се исцељење постиже уклањањем воде из организма.

Оригиналношћу својих иконографских мотива, који налазе аналогije само у савременој му уметности српској (у Грачаници, Патријаршији, Дечанима и Матејићу) и увођењем елемената из народа, живопис у Љуботену показује извесну самосталност, која сведочи о почецима формирања једне националне уметности. И својом предилекцијом за зеленом бојом (у живопису је најчешћа комбинација дрвене и зелене боје) уметник, иако у свему није био на висини великих сликара српских XIV века, показује извесну оригиналност и независност у схватању уметничких проблема.

Због свега тога живопис у Љуботену заузима угледно место у нашој старој уметности.

Влад. Р. Петковић.

RÉSUMÉ.

LES PEINTURES MURALES DE L'ÉGLISE DE LJUBOTEN.

La Crna Gora (Montagne Noire) des environs de Skoplje possède quelques églises intéressantes pour la science tant à cause de leur architecture que de leurs peintures murales. Le Dr Vladimir R. Petković, professeur à l'Université de Belgrade, décrit et étudie dans l'article précédent les peintures qui décorent une de ces églises, celle, actuellement en ruine, de Ljuboten.

Une étude approfondie a conduit M. Petković aux résultats suivants:

Les peintures murales de Ljuboten appartiennent à l'âge d'or du vieux art serbe. Elles ont été exécutées entre 1337 et 1348. Elles se distinguent par leur originalité et offrent quelques motifs qui sont absolument neufs en iconographie et ne trouvent d'analogues que dans la peinture serbe d'alors (à Gračanica, Patriaršija, Dečani et Matejić). Parmi les scènes représentées, *l'Assomption* (fig. 1 et 2) et la *Prière de la Vierge* au jardin (fig. 6) sont particulièrement intéressantes. Elles se rapportent à une légende apocryphe relative à la mort de la Vierge. Également originale est la scène qui décore la niche du protisis (fig. 7) et qui représente *la Préparation des offrandes* apportées par les chrétiens qui vont recevoir l'eucharistie. Un tel motif (Jésus sous la forme d'un petit enfant couché sur la patène) apparaît pour la première fois dans l'iconographie chrétienne à Ljuboten et à Matejić.

En outre, l'artiste a introduit dans ses compositions certains motifs populaires. Telle l'outre pleine de vin dans les *Noces de Cana* (fig. 4); tels encore les jets d'eau jaillissant du ventre du malade dans la *Guérison de l'hydropique* (fig. 5, à droite). Enfin la prédilection de l'artiste de Ljuboten pour le vert pur, au lieu de la combinaison jusque là habituelle de rouge et de vert permet de lui attribuer, d'après la conclusion de M. Petković, une certaine originalité et une indépendance relative en ce qui concerne la conception et la solution des problèmes artistiques. Aussi ses peintures murales occupent elles une place importante dans l'ancien art serbe.